

Тема 2. Етапи і класифікація соціологічних досліджень

План

1. Етапи соціологічного дослідження

2. Класифікація соціологічних досліджень

3. Додаткові критерії класифікації видів соціологічного дослідження

1. Етапи соціологічного дослідження

Прикладне соціологічне дослідження в найзагальнішому вигляді можна визначити як систему логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних єдиною метою - отримання достовірних даних про досліджуваному явищі чи процесі для використання цих даних в практиці соціального управління.

Прикладне соціологічне дослідження включає в себе чотири організаційно автономних і разом з тим змістовно взаємопов'язаних етапи:

- 1) методологічну і методичну підготовку дослідження;
- 2) збір первинної соціологічної інформації - отриманих в ході соціологічного дослідження неузагальнених відомостей різної форми (наприклад, відповіді опитуваних на питання анкети, інтерв'ю, записи дослідника в картках спостереження, аналізу документів і ін.), що підлягають подальшому узагальненню;
- 3) підготовку зібраної інформації до обробки та її комп'ютерну обробку;
- 4) математичний і змістовний аналіз обробленої інформації, підготовку звіту, формулювання висновків і рекомендацій.

Про кожен з цих етапів далі мова піде окремо. Тут підкреслимо наступне. Незважаючи на те, що будь-яке соціологічне дослідження, що претендує на цілісність і завершеність, містить названі вище етапи, не існує єдиної, уніфікованої форми соціологічного аналізу, придатної для вивчення проблем різної складності.

1. Загальна характеристика етапів соціологічного дослідження.

№	Етапи	Зміст робіт
1.	Підготовка і організація дослідження	- Робота з замовником. - Розробка ескізу соціологічного дослідження. - Розробка програми і робочого плану соціологічного дослідження. - Розробка інструментарію соціологічного дослідження. - Розробка допоміжних документів дослідження (інструкції, маршрутні листи і т.д.).
2.	Польовий етап	- Пілотажне дослідження. - Організація і збір первинної інформації
3.	Перевірка і первинна обробка даних	- Перевірка даних (точність, повнота, якість). - Кодування. - Введення даних (створення масиву). - Побудова таблиць розподілів, обчислення

		індексів і т.д.
4.	Узагальнення і аналіз даних	- Аналіз і теоретичне узагальнення результатів, візуалізація. - Підготовка звіту і практичних рекомендацій - Презентація результатів

2. Види соціологічних досліджень

Конкретний вид соціологічного дослідження обумовлений характером поставленої в ньому мети, висунутих завдань. Відповідно до них, тобто в залежності від глибини необхідного аналізу предмета, масштабності і складності вирішуваних завдань, розрізняють три основних види соціологічного дослідження - **розвідувальне, описове і аналітичне.**

Розвідувальне дослідження (так зване «пілотажне» або «зондажне») - найбільш простий вид прикладного соціологічного аналізу. Воно вирішує дуже обмежені за своїм змістом завдання, охоплює, як правило, невеликі обстежувані сукупності і ґрунтується на спрощеній програмі і стиснутому за обсягом методичному інструментарії, під яким в прикладній соціології розуміється спеціально розроблений для кожного дослідження пакет документів, призначених для збору первинної соціологічної інформації, таких, як: бланк інтерв'ю, масова або експертна анкета, картка для фіксації результатів спостереження, вивчення документів та інше.

Цей вид дослідження може використовуватися або як попередній етап глибоких і масштабних досліджень, або для збору «приблизних» відомостей про об'єкт вивчення. Така потреба виникає особливо тоді, коли предмет соціологічного дослідження відноситься до розряду мало вивчених або взагалі не вивчених. Зокрема, розвідувальне дослідження успішно застосовується для отримання додаткової інформації про предмет і об'єкт, для уточнення і корекції гіпотез і завдань, методичного інструментарію та кордонів обстежуваної сукупності в поглибленому, широкомасштабному описовому або аналітичному дослідженнях, а також для виявлення труднощів, які можуть зустрітися в ході їх проведення.

Виконуючи перераховані допоміжні завдання, розвідувальне дослідження служить постачальником оперативної соціологічної інформації. В цьому випадку можна говорити про такий його різновид, як експрес-опитування, мета якого полягає у виявленні ставлення людей до актуальних подій і фактів (зондаж громадської думки), а також ефективності різних заходів. Наприклад, за допомогою експрес-опитувань визначається задоволеність аудиторії якістю прослуханої лекції, змістом і формою заняття. Нерідко до них вдаються для оцінки ходу і результатів суспільно-політичних кампаній, зокрема виборчих.

У розвідувальному дослідженні зазвичай використовується один з найбільш доступних методів збору первинної соціологічної інформації (наприклад, інтерв'ю або анкетне опитування), що дозволяє провести його в короткі терміни. Разом з тим, якщо мова йде про уточнення предмета або об'єкта широкомасштабного дослідження, доречно вдаватися до цілеспрямованого аналізу літератури, а також до опитування фахівців (експертів), компетентних в області, що вивчається або

добре знають особливості об'єкта. З цією ж метою може бути проведено інтенсивне групове інтерв'ю методом фокус-груп.

Описове дослідження - більш складний вид соціологічного аналізу. За своїм цілям і завданням воно передбачає отримання емпіричних відомостей, що дають відносно цілісне уявлення про досліджуване явище, його структурні елементи та зв'язок між ними. Таке дослідження проводиться по повній, досить докладно розробленій програмі з використанням методично апробованого інструментарію. Його надійна методологічна основа робить можливим групування і класифікацію елементів досліджуваного об'єкта за тими параметрами, які виділені в якості істотних у зв'язку з досліджуваною проблемою.

Зазвичай описове дослідження застосовується тоді, коли об'єктом аналізу служить відносно велика спільність людей, що відрізняється різноманітними характеристиками. Це може бути колектив великого підприємства, де працюють працівники різних професій і вікових груп, що мають різні стаж роботи, рівень освіти, сімейний стан і т.д., населення міста, району, області, регіону, країни.

Аналітичне дослідження - найбільш глибокий вид соціологічного аналізу, що ставить собі за мету не просто опис структурних елементів досліджуваного явища, але й з'ясування причин, які лежать в його основі і зумовлюють поширеність, стійкість або мінливість і інші властиві йому якості. В силу такого призначення аналітичне дослідження має особливо велику практичну цінність.

Якщо в ході описового дослідження встановлюється наявність (відсутність) зв'язку між тими чи іншими параметрами досліджуваного соціального явища, то в ході аналітичного з'ясовується, чи носить виявлений зв'язок причинно-наслідковий характер. Наприклад, в першому випадку дослідника може цікавити наявність зв'язку між задоволеністю працівників змістом виконуваної роботи і його продуктивністю, а в другому - чи є задоволеність змістом праці єдиною, прямою або непрямою причиною, яка визначає рівень його продуктивності.

Підготовка аналітичного дослідження, в тому числі ретельна розробка програми та інструментарію, займає багато часу. Нерідко необхідні попередні відомості про окремі сторони досліджуваного об'єкта і предмета, які дозволяють вибрати оптимальні шляхи їх подальшого поглибленого аналізу, збирають за допомогою розвідувального або описового дослідження.

За методами збору соціологічної інформації аналітичне дослідження носить комплексний характер. У ньому, доповнюючи один одного, можуть застосовуватися різні форми опитування, аналізу документів, спостереження. Природно, це вимагає вміння «взаємопов'язувати» дані, отримані різними методами, використовувати певні критерії їх інтерпретації. Таким чином, аналітичне дослідження істотно відрізняється від описового і розвідувального не тільки змістом підготовчого етапу і етапу збору первинної інформації, а й підходами до узагальнення і пояснення результатів.

3. Додаткові критерії класифікації видів соціологічного дослідження.

Поряд з основними критеріями (глибина, ступінь складності емпіричного аналізу), за якими можна диференціювати види соціологічного дослідження,

використовуються і інші критерії, пов'язані з особливостями методу збору інформації та формою проведення дослідження.

Так, в залежності від методу збору емпіричних даних розрізняють опитування, спостереження, експеримент і аналіз документів.

1. Опитування - найпоширеніший вид соціологічного дослідження та одночасно самий широко використовуваний метод збору первинної інформації. Він передбачає звернення до безпосереднього носія досліджуваної проблеми і націлений на ті його сторони, які мало або взагалі не піддаються прямому спостереженню. Тому соціологічне опитування незамінне, коли необхідно виявити змістовні характеристики суспільної, групової та індивідуальної свідомості, соціальних, групових і міжособистісних відносин, які дають про себе знати лише в певних умовах.

Існують два основні різновиди соціологічного опитування - інтерв'ювання та анкетування.

Інтерв'ювання передбачає особисте спілкування з опитуваним, при якому інтерв'юер ставить запитання і фіксує відповіді. Воно може бути прямим («обличчям до обличчя») і опосередкованим (телефонне інтерв'ю).

При анкетуванні опитуваний сам заповнює запитальник в присутності анкетера або без нього. За формою проведення воно може бути індивідуальним або груповим, очним або заочним. Найбільш поширені форми останнього на сьогодні це різноманітні он-лайн опитування та розсилки.

Залежно від джерела (носія) первинної соціологічної інформації розрізняють опитування масові і спеціалізовані.

У масовому опитуванні основним джерелом інформації є різні групи населення, що виділяються на підставі ознак, актуальних з точки зору досліджуваної проблеми (наприклад вік, стать, територія проживання, інші соціальні характеристики. Учасників таких опитувань прийнято називати **респондентами**.

У спеціалізованому опитуванні головне джерело інформації - компетентні особи, чия професійна діяльність тісно пов'язана з предметом вивчення або чий теоретичні знання, життєвий досвід дозволяють робити авторитетні висновки, давати всебічно виважені оцінки. Їх учасників називають **експертами**, а самі опитування - **експертними опитуваннями**.

2. Соціологічне спостереження являє собою цілеспрямоване систематизоване фіксування дослідником властивостей і особливостей будь-якого явища. Серед форм і прийомів фіксації - бланк або щоденник спостереження, фото- або відеотехніка і т.д.

Специфіка спостереження як виду дослідження і як методу збору первинної інформації полягає в аналізі та відтворенні процесу у всій його різноманітності, різнобічних, часом досить «живих» вражень про досліджуваному об'єкті, що стосуються поведінки, жестів, міміки, виразу емоцій окремих осіб і цілих груп.

3. При аналізі документів джерелом соціологічної інформації виступають текстові повідомлення, що містяться в різних документах - протоколах, доповідях, резолюціях і рішеннях, публікаціях газет, журналів, в листах, художніх творах, ілюстраціях. Цей метод дозволяє отримувати відомості про минулі події,

безпосереднє спостереження яких вже неможливо. Вивчаючи документи, де фіксувалися ті або інші явища життя протягом багатьох років, можна визначити тенденції і динаміку їх зміни і розвитку.

4. Експеримент. Соціальний експеримент найбільш складний вид соціологічного дослідження. Його проведення передбачає створення експериментальної ситуації шляхом зміни (в тій чи іншій мірі) звичайних умов функціонування об'єкта, що цікавить дослідника. В ході експерименту особлива увага приділяється вивченню «поведінки» тих включених в експериментальну ситуацію факторів, які надають даному об'єкту нові властивості.

Рішення про проведення експерименту має бути зваженим і обґрунтованим. Наприклад, без попередньої перевірки в експериментальному порядку не обійтися, якщо мова йде про інновації у сфері організації і стимулювання праці, про структурні зміни тих чи інших соціальних інститутів, зміни, що не вписуються в традиції, нові форми масової поведінки і т.д., інакше кажучи, про речі, що глибоко зачіпають особисті, групові і суспільні інтереси.

Залежно від того, чи розглядається предмет вивчення в статичі або в динаміці, виділяються такі види соціологічного дослідження, як точкове і повторне.

1. Точкове дослідження (його називають також разовим) дає інформацію про стан об'єкта аналізу, кількісні характеристики якогось явища або процесу в момент його вивчення. Цю інформацію називають статичною, оскільки вона відображає як би моментальний «зріз» кількісних параметрів об'єкта, але не дає відповіді на питання про тенденції його зміни.

2. Повторні дослідження - це сукупність декількох досліджень, проведених через певні проміжки часу і покликані отримати результати, що характеризують динаміку зміни об'єкта. Вони являють собою засіб порівняльного аналізу.

Повторний збір інформації може проходити в два-три етапи і більше. Тривалість інтервалу між первісною і повторної стадіями - найрізноманітніша, бо соціальні процеси мають неоднакову динаміку і циклічність зміни. Часто саме властивості об'єкта підказують часові інтервали повторних досліджень.

До повторних досліджень відносять такі:

♦ **Моніторинг** - форма організації проведення соціологічних досліджень, що забезпечує постійне одержання соціологічної інформації про стан певного соціального процесу або соціальної ситуації. У соціологічну практику це поняття прийшло з екології, де терміном "моніторинг" позначається безперервне спостереження за станом навколишнього середовища з метою попередження про можливі небажані відхилення за найважливішими параметрами. При організації соціологічних досліджень за типом моніторингу зазвичай визначається невелике число найбільш істотних показників, що відображають стан соціального середовища, потім методом повторних досліджень регулярно проводяться соціологічні виміри, що дозволяє накопичувати і аналізувати інформацію в динаміці, використовуючи порівняння з базовими або нормативними показниками (наприклад моніторинг електоральних настроїв, моніторинг купівельної спроможності, моніторинг якості життя міського населення і т.д.).

♦ **Панельне дослідження** - дослідження, що проводиться за єдиною програмою, на одній і тій же вибірці і за єдиною методикою через певний інтервал часу. Мета - аналіз динаміки подій.

Панель - це сукупність одних і тих же респондентів, опитана в базовому і повторному (наприклад, через 15 років) дослідженні.

Псевдопанель - сукупність респондентів підібрана так, що за основними параметрами - вік, освіта, професія - вона нагадує базову, але це не одні і ті ж люди (наприклад, студенти першокурсники 2001 р і студенти першокурсники 2011 чи 2021 р).

Панельне дослідження - один з видів соціологічного дослідження, в якому інформація збирається за допомогою декількох (не менше двох) опитувань членів постійної вибіркової сукупності (панелі). Так як інформація охоплює дані, отримані від кожного члена панелі в двох (або більше) часових точках, то з'являється вивчати індивідуальні і соціальні зміни.

Часовий інтервал між повторними опитуваннями в таких дослідженнях, як правило, невеликий (від декількох днів до декількох місяців), а конструкція дослідження нерідко приймає вид плану «до і після».

♦ **Лонгітюдне дослідження (різновид панельного)** - тривале вивчення однієї сукупності осіб; Лонгітюдне (від фр. Longitude - довгота) - дослідження, що припускає послідовну багаторазову реєстрацію певних показників через чітко визначені проміжки часу з метою визначити динаміку їх зміни і взаємовпливу, при цьому протягом всього дослідження вивчається одна і та ж група об'єктів - людей, домогосподарств, підприємств і т.п.

З впровадженням в соціології лонгітюдної стратегії дослідження, межі застосування панельного методу розширились. Лонгітюдна стратегія пропонує продовжувати вивчення конкретної групи населення у досить тривалих часових масштабах. Наприклад, найдовше дослідження тривало понад 70 років.

На сьогоднішній день панельні і лонгітюдні дослідження є найбільш складними в організаційному плані, це досить дорогий дослідний проект головним чином через велику тривалість, а також необхідність пошуку всіх респондентів для опитування в наступних етапах дослідження. Втрати членів панелі з часом, звичайно, неминучі. Навіть в короткотривалих дослідженнях на кожному етапі зазвичай втрачається від 5 до 10% початкової вибірки (групи досліджуваних).

♦ **Когортне дослідження** - вивчення осіб одного віку (покоління) протягом тривалого часу. Визначальною ознакою віднесення індивіда до того чи іншого покоління є схожість умов соціалізації, таким чином у кожного покоління є свій часовий вимір та історико-культурний простір. Когорта - це соціальна спільність або група людей, що переживають однакові або схожі події чи ряд подій у свої «формативні роки».

♦ **Трендові дослідження** - дослідження, що проводиться на одній і тій же генеральній сукупності з інтервалом в часі і з дотриманням однакової методики. Мета - встановлення тенденцій (трендів) соціальних змін. Приклад - переписи населення;

Головними недоліками повторних досліджень є їх висока вартість і технічна складність, породжувані необхідністю на кожному етапі розшукувати і ідентифікувати респондентів, "стикувати" дані різних етапів, збирати ретроспективну інформацію про події, що сталися в житті респондента в періоди часу між двома етапами, контролювати неминуче скорочення первісної вибірки внаслідок смерті, міграції, відмов від подальшої участі та інших причин, необхідність час від часу "ремонтувати" вибірку і т.п.

Практично будь-яке явище може вивчатися на рівні розвідувального, описового або аналітичного соціологічного дослідження, що має точковий або повторний (панельний) характер і використовує різні методи збору первинної інформації. У свою чергу і для будь-якого виду соціологічного дослідження не існує «заборони» на аналіз тих чи інших явищ і процесів.

Сказане разом з тим не означає, що соціолог нічим не обмежений у виборі того чи іншого виду дослідження. Спрямованість такого вибору кожного разу впливає щонайменше з двох причин: **мети, що полягає в практичній або науковій доцільності дослідження, а також сутності та особливостях того явища, яке належить вивчити.** Іноді вибір виду і масштабів дослідження диктується фінансовими і технічними можливостями тих, хто його проводить.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть основні етапи прикладного соціологічного дослідження.
2. Чим насамперед обумовлений вибір виду соціологічного дослідження?
3. У чому полягає різниця між розвідувальним, описовим і аналітичним дослідженням?
4. Які види соціологічних досліджень розрізняють в залежності від застосовуваного методу збору емпіричної інформації?
5. У чому подібність і відмінність повторного і панельного соціологічних досліджень?